

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<https://repository.ubn.ru.nl/handle/2066/232576>

Please be advised that this information was generated on 2021-11-05 and may be subject to change.

'De Karavaan van Wee en Wanhoop'

Een analyse van de berichtgeving over Belgische vluchtelingen in Nederlandse kranten tijdens de Eerste Wereldoorlog

Annabel Buiter en Paul Puschmann

Introductie¹

'Blijf thuis' zei minister-president Mark Rutte tegen de vluchtelingen in mei 2016. Hij deed deze uitspraak tijdens de onderhandelingen over een omstreden akkoord tussen Turkije en de Europese Unie, dat als doel had de vluchtelingenstromen vanuit Syrië naar Europa in te dammen.² Deze houding ten opzichte van vluchtelingen staat in schril contrast met het Nederlandse vluchtelingenbeleid tijdens de Eerste Wereldoorlog. In de troonrede van 15 augustus 1914 beloofde Koningin Wilhelmina dat alle vluchtelingen van de oorlog die dat jaar uitbrak in Nederland welkom zouden zijn.³ Nederland voegde de daad bij het woord en ontving in 1914 zo'n miljoen Belgische vluchtelingen, ook al verliep de opvang – zeker in de beginfase – nogal chaotisch.⁴ Sommige Belgische vluchtelingen bleven slechts enkele dagen in Nederland, anderen bleven tot het einde van de oorlog. Een aanzienlijk deel vond een onderkomen bij Nederlandse gezinnen, anderen verbleven (tijdelijk) in openbare gebouwen – e.g. scholen, kerken, fabrieksgebouwen en scheepswerven – of werden ondergebracht in vluchtelingenkampen.⁵ Het ging zowel om burgers als militairen. De laatste categorie werd in lijn met het internationale recht geïnterneerd.⁶

Als gevolg van de Duitse inval in België en met name de bombardementen op Antwerpen in de zomer en herfst van 1914, sloeg een aanzienlijk deel van

1 Het citaat dat de titel vormt voor dit artikel komt uit 'Gedichten van den Dag', *Algemeen Handelsblad* (26 februari 1915).

2 B. van Slooten, 'Rutte tegen vluchtelingen: blijf thuis!', <https://nos.nl/artikel/2093641-rutte-tegen-vluchtelingen-blijf-thuis.html> (geraadpleegd op 17 december 2020).

3 M. Leenders, 'Hoofdstuk 4. Vluchtelingenbeleid in oorlogstijd 1914-1918' in: Idem ed., *Ongenode gasten. Van traditioneel asielrecht naar immigratiebeleid, 1815-1938* (Hilversum 1993) 137-168, aldaar 137.

4 M. Zieck, 'Één miljoen Belgische vluchtelingen. Een manifest gastvrijer overheid in 1914', *Ars Aequi* 65:4 (2016) 253, aldaar 253.

5 M. Bos, 'De opvang van Belgische vluchtelingen in de Eerste Wereldoorlog. "Heel Belgenland leek richting de grens te strompelen"', *Historisch Nieuwsblad* 9 (2007). <https://www.historischnieuwsblad.nl/de-opvang-van-belgische-vluchtelingen-in-de-eerste-wereldoorlog/>.

6 H. Obdeijn en M. Schrover, *Komen en gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550* (Amsterdam 2008) 153.

de Belgische bevolking op de vlucht. Sommigen trokken naar Frankrijk, Engeland of Zwitserland, maar het overgrote deel koos het nabijgelegen en neutrale Nederland als bestemming. Toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak telde Nederland ruim zes miljoen inwoners. In oktober 1914 was een op de zeven inwoners van Nederland een Belgische vluchteling. De komst van een miljoen vluchtelingen veranderde de samenstelling van de bevolking dus aanzienlijk en moet een enorme impact hebben gehad op de samenleving. Desalniettemin is er relatief weinig onderzoek naar dit onderwerp gedaan. Aangezien Nederland zijn neutrale positie wist te behouden en niet militair betrokken raakte bij het gewapende conflict, heeft het onderzoek naar de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog voor Nederland lange tijd in de schaduw gestaan van het onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog.⁷ Mede door de viering van het honderdjarige jubileum van het einde van de Eerste Wereldoorlog lijkt er echter sprake te zijn van een kentering in de historiografie en is er een hernieuwde interesse ontstaan in de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog. Toch zijn er nog steeds veel onderwerpen van deze episode in de Nederlandse geschiedenis die weinig of geen aandacht hebben gekregen. Dit geldt ook voor de opvang van de Belgische vluchtelingen en de gevolgen die dat had voor de Nederlandse samenleving.

Net als vandaag de dag waren vluchtelingen tijdens de Eerste Wereldoorlog een veel besproken en bediscussieerd onderwerp in de gedrukte media. Hoewel de literatuur over dit onderwerp relatief beperkt is, zijn er een aantal werken die ingaan op de Nederlandse reacties op de komst van de Belgische vluchtelingen. Het voornaamste werk over dit onderwerp werd geschreven door Evelyn de Roodt in 2001. Zij schreef dat er in 1914 vier soorten vluchtelingen Nederland binnenkwamen: Belgische burgers, ontheemde soldaten, Duitse deserteurs en ontsnapte krijgsgevangenen.⁸ De eerste groep was verreweg het grootste en bestond voornamelijk uit vrouwen en jonge kinderen. Op basis van dagboeken, brieven en krantenartikelen concludeert de Roodt dat er in het begin ontzettend positief op de vluchtelingen werd gereageerd, maar dat de reacties negatiever werden naargelang de vluchtelingen langer in Nederland verbleven.⁹ Anita Böcker en Teddy Havinga kwamen tot een vergelijkbare conclusie en schreven dit toe aan de groeiende werkloosheid, lage lonen en

7 M.C. Brands, 'The Great War die aan ons voorbij ging. De blinde vlek in het historisch bewustzijn van Nederland' in: M. Berman en J.C.H. Blom eds., *Het belang van de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1997) 9-20, aldaar 17; M. Abbenhuis, *The Art of Staying Neutral: The Netherlands in the First World War, 1914-1918* (Amsterdam 2006) 18; P. Blaas, 'Nederlandse historici en de Eerste Wereldoorlog' in: M. Kraaijestein en P. Schulten eds., *Wankel Evenwicht. Neutraal Nederland en de Eerste Wereldoorlog* (Soesterberg 2007) 14-31, aldaar 18.

8 E. Roodt, 'Reacties van Nederlanders op vluchtelingen tijdens de Eerste Wereldoorlog' in: H. Binnenveld e.a. eds., *Leven naast de catastrofe. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Hilversum 2001) 51-62, aldaar 53.

9 Ibidem, 52.

hoge prijzen als gevolg van de oorlog.¹⁰ Herman Obdeijn en Marlou Schrover voegden daar aan toe dat vluchtelingen werden gezien als oneerlijke concurrenten op de arbeidsmarkt, omdat zij bereid waren voor lagere lonen te werken.¹¹ Daarnaast ontvingen vluchtelingen een uitkering, die veel afgunst opwekte. Maartje Abbenhuis wees dan weer op het feit dat vluchtelingen regelmatig in een negatief daglicht kwamen te staan, omdat zij een gevaar vormden voor de nationale veiligheid. De opvang bracht de neutraliteit van Nederland in gevaar, omdat sommige Belgen vanuit Nederland verzet tegen de Duitsers probeerden te organiseren. Bovendien bemoeilijkten de grote 'karavanen' vluchtelingen de beweging van Nederlandse soldaten.¹² Ten slotte werd de opvang van de vluchtelingen duurder naarmate deze langer duurde.¹³

Al de bovengenoemde werken gebruiken een verzameling van kranten-artikelen, officiële rapporten, brieven en dagboeken om een beeld te schetsen van de Nederlandse reacties. Een uitgebreide media-analyse van de berichtgeving over de Belgische vluchtelingen ontbreekt echter vooralsnog. De krantendatabase Delpher maakt het mogelijk om krantenartikelen uit deze periode makkelijk en snel te verzamelen en de berichtgeving over vluchtelingen systematisch te analyseren. De publieke opinie en hoe die zich ontwikkelde gedurende de Eerste Wereldoorlog, kan daardoor gepeild worden. Bovendien kunnen verschillende houdingen en sentimenten ten opzichte van vluchtelingen worden geïnventariseerd en geanalyseerd. Ten slotte kan nagegaan worden in hoeverre die houdingen en sentimenten met de religieuze en politieke grondslag, alsmede het lezerspubliek en de geografische verspreiding van de betreffende kranten samenhangen.

In dit artikel wordt met behulp van Delpher en middels een combinatie van *close* en *distant reading* onderzocht hoe Nederlandse kranten tijdens de Eerste Wereldoorlog over de Belgische vluchtelingen schreven. Allereerst worden de verschillende meningen ten aanzien van de vluchtelingen in kaart gebracht en worden de ingezette nieuwsframes bestudeerd. Vervolgens wordt er onderzocht hoeveel artikelen over de vluchtelingen verschenen en hoe de media-aandacht voor de vluchtelingen zich gedurende de Eerste Wereldoorlog ontwikkelde. Aansluitend wordt bestudeerd welke kranten vooral 'sympathiserende' bijdragen publiceren en welke kranten eerder 'kritische' artikelen plaatsten. Hierbij kijken we naar de ideologische signatuur en het verspreidingsgebied van de kranten.

Het artikel is als volgt opgebouwd: allereerst wordt de data en de methodologie besproken. Vervolgens wordt er inzicht gegeven in de inhoudsanaly-

10 A. Böcker en T. Havinga 'Een eeuw opvang van Europese oorlogsvluchtelingen in Nederland', *Nijmegen Sociology of Law Working Papers Series* 8 (2011) 3-22, aldaar 4-6.

11 Obdeijn en Schrover, *Komen en gaan*, 153-155.

12 Abbenhuis, *The Art of Staying Neutral*, 96-101.

13 Ibidem, 98.

se die vooraf ging aan het onderzoek. Daarna worden de verschillen tussen de krantenartikelen uit de dataset vanuit kwantitatief perspectief bestudeerd. Er wordt daarbij gekeken naar het jaar van publicatie, de provincie waarin de krant verscheen, alsmede de ideologische signatuur van de krant.

Data & Methodologie

Data

Het bronnenmateriaal voor dit onderzoek is verzameld via de website Delpher. Delpher is een samenwerking tussen de Koninklijke Bibliotheek en verschillende andere instellingen en universiteiten. De beheerders van Delpher plaatsen scans van kranten, tijdschriften en boeken in een online database, die via www.delpher.nl raadpleegbaar zijn. In totaal beschikt Delpher over krantenpagina's uit 1,7 miljoen kranten. Dit maakt het de grootste collectie van Nederlandse kranten ter wereld, en de digitale verzameling groeit nog jaarlijks. Het zoekstelsel van Delpher maakt gebruik van Optical Character Recognition (OCR) dat karakters in de scans herkent en op basis daarvan zoekresultaten presenteert. De combinatie van grote hoeveelheid kranten en de OCR maakt Delpher zowel een makkelijk bruikbare als een unieke database.

Ofschoon Delpher ontzettend veel mogelijkheden biedt voor onderzoekers, dienen gebruikers zich ook bewust te zijn van enkele beperkingen. Allereerst is Delpher, ondanks dat het een gigantisch grote database is, geen complete database. De website bevat naar eigen zeggen vijftien procent van de gedrukte krantenpagina's uit de periode 1618 tot 1995.¹⁴ Bij uitspraken op basis van Delpher moet men er dus rekening mee houden dat het een steekproef van krantenpagina's betreft die niet noodzakelijk volledig representatief is. Het gebruik van Delpher kan dus aanleiding geven tot bepaalde *biases* in de dataverzameling. In dit onderzoek leidde dit in het geval van Limburg tot een specifiek probleem, aangezien er ten tijde van de dataverzameling in Delpher nog geen Limburgse kranten beschikbaar waren voor de onderzoeksperiode.¹⁵ Aangezien Limburg wel een grensprovincie is en destijds een grote groep vluchtelingen heeft opgevangen, is ervoor gekozen om dit probleem op te vangen door het krantenarchief van de gemeente Roermond aan de dataverzameling van dit onderzoek toe te voegen.¹⁶

14 'Wat zit er in Delpher?', <https://www.delpher.nl/nl/platform/pages/helpitems?nid=385> (geraadpleegd op 04-01-2021).

15 De database is gecreëerd in 2018. Sindsdien zijn er wel krantenpagina's uit Limburg toegevoegd aan de database van Delpher, waardoor dit in vervolgonderzoek geen probleem meer zal vormen.

16 Archief Gemeente Roermond, <http://www.archieven.nl/mi/103/> (geraadpleegd op 04-01-2021). Er is voor dit archief gekozen omdat het destijds een van de grootste archieven van Limburgse kranten was, waarin niet werd gefocust op één specifieke krant.

Ten tweede is de OCR van Delpher niet onfeilbaar. Dit betekent dat niet altijd alle krantenartikelen naar boven komen die gezocht worden, en dat er ook de nodige krantenartikelen als zoekresultaten verschijnen, die niet van toepassing zijn op het onderzoek. Binnen het uitgebreide zoekstelsel kunnen veel aanpassingen worden gedaan wat betreft de tijdsperiode en het verspreidingsgebied, maar ook als de beschikbare filters optimaal worden ingezet, blijven er veel krantenartikelen in de zoekresultaten opduiken die niet relevant zijn.

Een ander punt van aandacht voor dit onderzoek heeft betrekking op het gebruik van kranten als bronnenmateriaal in de meer algemene zin. Kranten kenden in deze periode nog een duidelijke ideologische signatuur. Veel van de kranten in Nederland zijn opgericht in de beginfase van de Nederlandse verzui-ling, waardoor ze gekleurd werden door politieke of religieuze opvattingen.¹⁷ Zo is *De Tijd* een godsdienstig blad, en is *De Tribune* opgericht vanuit een sociaaldemocratische opvatting. Deze stromingen kunnen invloed hebben gehad op de onderwerpen waarover geschreven werd en het standpunt dat over deze onderwerpen ingenomen werd. Daarnaast overheerste in Nederland een stijl van afstandelijk schrijven, waardoor er niet snel emotionele stukken in kranten verschenen.¹⁸

Ten slotte is censuur ook een belangrijk aandachtspunt. Erg extreme meningen over de oorlog waren niet gewenst in Nederlandse kranten, aangezien deze de neutraliteit in gevaar konden brengen. De Nederlandse overheid had dus aan redacteuren gevraagd om geen al te duidelijke meningen te publiceren.¹⁹ In de praktijk werd er echter nauwelijks ingegrepen door de overheid, aangezien dit tegen de in de grondwet verankerde persvrijheid in zou gaan.²⁰ Alleen in gebieden waarin een staat van beleg was afgekondigd, mocht de staat interveniëren.²¹ Desalniettemin werd er af en toe ingegrepen wanneer er een internationale klacht werd geuit over specifieke kranten of schrijvers.²² Aangezien censuur nauwelijks voorkwam, zal dit weinig directe gevolgen hebben voor de betrouwbaarheid van het huidige onderzoek. Het bestuderen van de ideologische kleuring geeft juist een interessante dimensie aan de verschillende meningen die tijdens de oorlog werden geuit, en is daarom één van de hoofd-

17 J.C.H. Blom, 'Hoofdstuk VIII. Nederland sinds 1830' in: Idem en E. Lamberts eds., *Geschiedenis van de Nederlanden* (Amsterdam 2014) 381-451, aldaar 404-408.

18 M. Broersma, 'Botsende stijlen. De Eerste Wereldoorlog en de Nederlandse journalistieke cultuur', *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 2:2 (1999) 41-68, aldaar 64.

19 P. Moeyes, *Buiten Schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Amsterdam 2001) 233-304, aldaar 265-272.

20 Abbenhuis, *The Art of Staying Neutral*, 169-173.

21 N. Geudeker, *Onafhankelijkheid en neutraliteit. De Nederlandse pers tijdens de Eerste Wereldoorlog. Een vergelijkend onderzoek naar De Telegraaf, de Nieuwe Rotterdamsche Courant en Het Volk* (Doctoraalscriptie Universiteit Utrecht, Utrecht 2004) 127.

22 Abbenhuis, *The Art of Staying Neutral*, 171.

doelen van dit onderzoek.

Methodologie

Voor het onderzoek zijn ruim duizend krantenartikelen geraadpleegd, waarvan uiteindelijk 306 artikelen zijn geselecteerd voor het onderzoek naar de periode 28-07-1914 tot 11-11-1918. De gebruikte artikelen komen uit eenenvijftig verschillende kranten. De dataverzameling bevat lokale kranten, zoals de *Vlissingsche Courant*, regionale kranten, zoals de *Provinciale Overijsselsche en Zwolse Courant*, en nationale kranten, zoals het *Algemeen Dagblad*.²³ De artikelen vormen tezamen een diverse verzameling van persberichten, ingezonden brieven en opiniërende stukken.

Om een zo groot mogelijk aantal artikelen te verkrijgen is op verschillende zoektermen gezocht.²⁴ Hoewel er wel tienduizenden artikelen zijn geschreven over de Belgische vluchtelingen, is een groot gedeelte van deze artikelen niet relevant voor het huidige onderzoek. Veel artikelen zijn namelijk korte beschrijvingen van de aantallen vluchtelingen die aankwamen of terugkeerden, en zijn dus niet bruikbaar voor dit onderzoek naar opinies over vluchtelingen in de gedrukte media.²⁵ Het was daarom noodzakelijk om complexere zoekopdrachten te formuleren, gebaseerd op de gelezen literatuur.

De geselecteerde artikelen zijn vervolgens *geframed* op basis van een inhoudsanalyse. Deze benadering bouwt voort op het werk van Erving Goffman.²⁶ Deze Canadese socioloog liet zien hoe met behulp van specifieke woorden of beelden situaties en gebeurtenissen gekaderd worden. Woorden en beelden wekken immers positieve dan wel negatieve associaties op. Door bijvoorbeeld in een krantenkop over vluchtelingen het woord ‘invasie’ te gebruiken, wordt de komst van vluchtelingen als een bedreiging gekaderd. Communicatiestrategieën hebben dus grote invloed op de manier waarop er in de samenleving over een onderwerp wordt gedacht.²⁷ Teun van Dijk liet dat in de Neder-

23 Een lijst van de verschillende kranten is terug te vinden in Appendix 2 van A.M. Buiters, *Een karavaan van Wee en Wanhoop* (Bachelorscriptie Geschiedenis, Radboud Universiteit, Nijmegen 2018) 36-37.

24 Een uitgebreide beschrijving van de verschillende stappen in de dataverzameling is te lezen in Appendix 3 van Buiters, *Een Karavaan van Wee en Wanhoop*, 38-42.

25 Er is recentelijk een discussie ontstaan over de vraag of absolute aantallen niet ook een middel zijn om angst over migranten/vluchtelingen te verspreiden. Dit is echter buiten beschouwing gelaten in dit onderzoek. Glennie, A., ‘Migration policy must be based on more than just numbers’, <https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/migration-policy-must-be-based-on-more-than-just-numbers/> (geraadpleegd op 17 december 2020).

26 E. Goffman, *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience* (Boston 1986) 10-11. De ideeën in dit werk sluiten aan bij Foucaults *Let mots et les choses en L'archéologie du savoir*.

27 F. Wrestler, ‘Goffman als basis voor frame-analyse en framingonderzoek’, *Kwalon* –

landse context duidelijk zien.²⁸ In zijn onderzoek naar minderheden in de media in 1983 kwam hij tot de conclusie dat de berichtgeving over minderheden over het algemeen negatief was, en dat dit werd versterkt door de negatieve gebeurtenissen, woorden en connotaties die (constant) met minderheden in verband werden gebracht. Hierdoor werden de negatieve ideeën ten opzichte van minderheden verstrekt in de samenleving. Hoewel het Nederlandse Stimuleringsfonds voor de Journalistiek tegenwoordig diversiteit in de media sponsort, hebben vluchtelingen nauwelijks een stem in de krant of op journaal.²⁹ Dit gebrek aan agency aan de zijde van vluchtelingen in combinatie met het veelvuldige gebruik van het bedreigings-frame voedt ook vandaag de dag negatieve ideeën over vluchtelingen.³⁰

Op basis van een inhoudsanalyse is er in de huidige studie gekozen voor de analyse van twee overkoepelende dichotome frames: sympathiserend en bekritiserend. Onder deze frames vallen subframes, zoals respectievelijk goede daden van vluchtelingen en economische lasten, waarover meer te lezen is in de sectie *Resultaten*. Deze verdeling volgt het werk van Greg Philo, Emma Briant en Pauline Donald uit 2013, waarin zij schreven dat de media grofweg op twee manieren op vluchtelingen reageren: of er wordt gefocust op de plicht van de samenleving om deze mensen te helpen, of op de problemen die vluchtelingen met zich meebrengen.³¹ Deze grove tweedeling sluit tevens goed aan bij de observatie van De Roodt dat er aanvankelijk vooral positieve maar daarna meer negatieve reacties op de vluchtelingen verschenen. Min of meer dezelfde aanpak is ook terug te vinden in andere studies over mediareacties op vluchtelingen, bijvoorbeeld in onderzoek naar Tamil vluchtelingen die in 2010 naar Australië vertrokken, alsmede in onderzoek over vluchtelingenstromen naar

Tijdschrift voor Kwalitatief Onderzoek 22:2 (2017) 21-31, aldaar 21-23.

28 T.A. van Dijk, *Minderheden in de Media. Een analyse van de berichtgeving over etnische minderheden in de dagbladpers* (Amsterdam 1983).

29 P. Bakker en P. Vasterman, 'The Dutch Media Landscape', in: G. Terzis ed., *European Media Governance: National and Regional Dimensions* (Bristol 2007) 145-156, aldaar 151; M. van Klingeren e.a., 'Real World is Not Enough: The Media as an Additional Source of Negative Attitudes Toward Immigration, Comparing Denmark and the Netherlands' *European Sociological Review* 31:3 (2015) 268-283, aldaar 274-278; L. d'Haenens en M. de Lange, 'Framing of Asylum Seekers in Dutch Regional Newspapers', *Media, Culture and Society* 23 (2001) 847-860, aldaar 848-851, 858-859.

30 L. Lams, 'The Refugee Situation as Portrayed in News Media: A Content Analysis of Belgian and Swedish Newspapers – 2015-2017' in: L. d'Haenens e.a. eds., *Images of Immigrants and Refugees in Western Europe: Media Representations, Public Opinion and Refugees' Experiences* (Leuven 2019) 83-99, aldaar 95-97; C. Roggeband en R. Vliegthart, 'Divergent Framing: The Public Debate on Migration in Dutch Parliament and Media, 1995-2004', *West European Politics* 30:3 (2007) 524-548, aldaar 543-544.

31 G. Philo, E. Briant en P. Donald, *Bad News for Refugees* (Londen 2013) 134.

Canada in datzelfde jaar.³²

Resultaten

Sympathiserende reacties

In de kranten zijn verschillende reacties op de vluchtelingen te lezen vanaf het moment dat zij Nederland binnenkwamen. In de eerste maanden werd er een groot aantal artikelen gepubliceerd dat blijk gaf van medelijden met de Belgische vluchtelingen en de Belgische natie die – ondanks haar neutraliteitsverklaring – zo hard getroffen werd door de Duitse inval en bezetting: ‘...een volk dat in zulke droeve omstandigheden verkeert als het Belgische’, werd in de *Bredasche Courant* van 4 september 1914 geschreven.³³

De karavaan vluchtelingen die Nederland binnenkwam werd zeer uitgebreid beschreven in de Nederlandse kranten. De kranten deelden trieste verhalen: ‘We hebben ook nu weer droeve verhalen gehoord van uiteengerukte families, van personen die niet weten waar hun familieleden zijn. We hoorden zelfs van een moeder die haar vijfjarig dochttertje en haar zuster in het vreeslijk gedrang te Roosendaal is kwijt geraakt.’³⁴ De vluchtelingen wekten medelijden en empathie op: ‘Toch blijft de indruk van het pottreske stille avondlandschap u slechts even bij, want schuift daar niet een groep vluchtelingen voorbij, in ononderbroken stilzwijgen hun weg vervolgende, en moeizaam de nog gauw bijeen-gegaarde eigendommen torsende. T’is ’n droeve stoet.’³⁵

Naast deze meelijwekkende verhalen werden er ook artikelen gepubliceerd waarin de positieve economische gevolgen van de komst van de vluchtelingen werden onderstreept. Zo werd er bericht dat er vluchtelingen waren die grote sommen geld schonken om Nederland te helpen met de opvang van hun landgenoten.³⁶ Daarnaast droegen zij ook nog op andere manieren bij aan de economie, en met name op het lokale niveau. In Breskens constateerde men bijvoorbeeld enthousiast dat ‘de opbrengst van het personenvervoer f17278.30 hoger (is) dan in 1913’.³⁷ Daarnaast hadden de Belgen al hun bezittingen in hun thuisland achtergelaten en zullen de beter gestelden dus ook veel in de

32 N. Klocker, ‘Who’s Driving the Asylum Debate: Newspaper and Government Representation of Asylum Seekers’, *Media International Australia Incorporating Culture and Policy* 109 (2003) 71-92, aldaar 71; S. Medianu, A. Sutter en V. Esses, ‘The Portrayal of Refugees in Canadian Newspapers: The Impact of the Arrival of Tamil Refugees by Sea in 2010’, *Migrer dans les Amériques* 6 (2015) 1-14, aldaar 2.

33 ‘Een tocht door het oorlogsland’, *Bredasche Courant* (4 september 1914).

34 ‘Op de vlucht’, *Middelburgsche Courant* (8 oktober 1914).

35 ‘Het bombardement van Antwerpen’, *De Zeeuw. Christelijke-historisch nieuwsblad voor Zeeland* (10 oktober 1914).

36 ‘Binnenlandse Berichten.’, *De Eembode* (20 oktober 1914).

37 ‘Breskens, 19 Maart 1915’, *Breskensche Courant* (20 maart 1915).

winkels hebben uitgegeven, zodat zij voldoende spullen hadden om de weken, maanden of jaren in Nederland door te komen. Ook werden veel Belgen ingehuurd om te werken en droegen zij op die manier een steentje bij aan de Nederlandse economie. Verder zorgden de opgerichte vluchtoorden voor veel economische bedrijvigheid in de directe omgeving van dergelijke vluchtelingenkampen.³⁸ De vluchtelingenkampen creëerden nieuwe werkgelegenheid en zorgden voor handel door het hele land.³⁹

De vluchtelingen kwamen ook nog op andere manieren in het nieuws. In de *Provinciale Overijsselsche en Zwolse Courant* werd bijvoorbeeld geprotesteerd tegen het vervoeren van 'hun' vluchtelingen, die zij met alle liefde wilden opvangen, en in *De Tijd: Christelijk-Staatkundig Dagblad* werd gezegd dat de Nederlanders nog lang niet genoeg deden voor de arme vluchtelingen.⁴⁰ Een journalist van het *Rotterdamsch Nieuwsblad* was van mening dat er totaal geen druk op de vluchtelingen uit mocht worden geoefend om terug te keren naar België, omdat zij in Nederland goed opgevangen konden worden.⁴¹ In *De Maasbode* werd eind oktober geschreven dat de omstandigheden in de vluchtelingenkampen verschrikkelijk waren en dat daar onmiddellijk verandering in moest komen.⁴² Over de kampementen werd geschreven dat 'De Belgische publieke vrouwen onder toezicht gesteld [werden] van huzaren' en 'In een kamp worden Katholieken en niet-Katholieken genoodzaakt aan 't gemeenschappelijk gebed deel te nemen.'⁴³ Er waren verschillende artikelen die woede uitten over deze situaties en waarin auteurs de overheid vroegen om meer te doen voor de vluchtelingen, en voor betere omstandigheden te zorgen in de vluchtelingenkampen.

Verder zijn er nog veel krantenartikelen waarin niet specifiek gezegd werd dat de vluchtelingen geholpen moesten worden, maar waarin het Nederlandse vluchtelingenbeleid werd bekritiseerd of Nederlandse personen de schuld kregen van problemen waarmee vluchtelingen werden geconfronteerd. In de *Provinciale Overijsselsche en Zwolse Courant* werd bijvoorbeeld geschreven dat het niet de schuld was van de Belgen dat er oproer was in het kampement Zeist, maar dat daar een onervaren officier de leiding had die geen idee had hoe hij het

38 A. Kuipers, "Ha! De geïnterneerden maken een tijdschrift! En iedereen uit de prikkeldraadstad mag meedoen." Tijdschriften in de kampen voor Belgische vluchtelingen, 1914-1918', *Tijdschrift voor tijdschriftstudies* 4 (1998) 4-14, aldaar 4-5.

39 'Maatregelen ten behoeve van werkloze kleermakers.', *De Maasbode* (4 april 1915).

40 'Zwolle, 31 October', *Provinciale Overijsselsche en Zwolse Courant* (31 oktober 1914); 'Vluchtelingen en Geïnterneerden', *De Tijd: Godsdienstig-Staatkundig Dagblad* (20 oktober 1914).

41 'Vragen van den Dag.', *Rotterdamsch nieuwsblad* (20 november 1916).

42 'Belgische vluchtelingen.', *De Maasbode* (30 oktober 1914).

43 'Begroeting van Binnenlandsche Zaken', *De Telegraaf* (14 december 1916); 'Staten-Generaal', *De Nederlander* (13-12-1916).

kamp zou moeten leiden.⁴⁴ Dit is een directe reactie op krantenartikelen waarin beweerd werd dat de Belgen opzettelijk problemen creëerden in dat kampement, artikelen die eerder aan de bekritiserende kant van het debat thuishoren. Ook troffen we artikelen aan waarin de keuzes van het Amsterdams Comité bekritiseerd werden, in de hoop dat er een ander, vluchtelingvriendelijker beleid zou komen.

In 1918 kwamen er nieuwe vluchtelingenstromen Nederland binnen, die wederom veel aandacht in de gedrukte media kregen. 'Het ergst is de zaak voor de bevolking van België, die niet in haar woonplaatsen durft te blijven, maar in groote angst vlucht... Men kan zich mede door herinnering aan den uittocht uit België in 't begin van den oorlog, eenigszins een beeld vormen van de ellende... slechts weinigen vinden hier en daar een schuilplaats voor overvallende regenbuien, een onderkomen voor den nacht...'⁴⁵ De Belgische vluchtelingen, waarvan sommigen opnieuw moesten vluchten, werden bestempeld als 'nog ellendiger dan de Nederlandse meest ellendigste'.⁴⁶ Al deze artikelen werden geschreven om empathie met de Belgische vluchtelingen op te wekken. Er werd regelmatig opgeroepen om geld te doneren en meer inspanningen te verrichten inzake de opvang van de vluchtelingen.⁴⁷ Op deze manier probeerde men een sympathiserend beeld op te wekken omtrent de vluchtelingen in de samenleving.

Kritische reacties

Er zijn in de kranten echter ook totaal andere reacties terug te lezen. Lang niet iedereen stond zo sympathiek tegenover de vluchtelingen als de auteurs van de artikelen die hierboven zijn besproken. Allereerst werd de omvang van de vluchtelingenstroom als een bedreiging gezien. Omdat de vluchtelingen zo talrijk waren, hadden ze een grote impact op de dorpen en steden waar zij werden opgevangen. In Roosendaal waren er bijvoorbeeld 50.000 vluchtelingen op een Nederlandse bevolking van 16.000.⁴⁸ Een van de reacties die op deze situatie werd gegeven, is dat de Belgen een gevaar vormden voor de volksgezondheid: '... de burgemeester der gemeente Roosendaal en Nispen [...] spoort aan goed te zien [...] of (onder) de vertoevende vluchtelingen zich wellicht lijdens aan eenige besmettelijke ziekte bevinden.'⁴⁹ In verschillende krantenartikelen werd gewaarschuwd voor de verspreiding van besmettelijke ziektes en in de *Bredasche Courant* werd geschreven dat de Nederlandse volksgezondheid

44 'Laatste Berichten', *Provinciale Overijsselsche en Zwolse Courant* (5 december 1914).

45 'Algemeen Overzicht', *Provinciale Overijsselsche en Zwolse Courant* (17 oktober 1918).

46 'Ruys spreekt.', *Het volk: dagblad van de arbeiders* (6 november 1918).

47 'Nederland en België.', *Het vaderland* (19 december 1918).

48 Leenders, *Ongenode gasten*, 140.

49 'Bekendmaking.', *De Grondwet* (13 oktober 1914).

boven de hulp voor de vluchtelingen moest worden gesteld.⁵⁰

Een tweede probleem dat in de Nederlandse kranten besproken werd, is dat tijdens de vlucht uit Antwerpen verschillende gevangenen werden geopend en deze gevangenen zich tussen de vluchtelingen voegden. Het gevolg hiervan was dat 'niet alles wat uit Antwerpen over onze grenzen schoof puike waar [was]... er [waren] natuurlijk ook allerlei elementen onder, die men wel eens 't schuim van een groote wereldstad noemt'.⁵¹ Journalisten vroegen zich af waarom belastinggeld werd uitgegeven voor 'onzedelijke vrouwen in de vluchtelingenkampen'.⁵² Ook deden er negatieve verhalen de ronde die angst inboezemden, zoals een verhaal van een gezin dat met goede bedoelingen een koppel in huis had genomen, om er vervolgens achter te komen dat de vrouw een prostituee was die elke dag met een andere man thuiskwam.⁵³ In eenzelfde soort verhalend artikel kwam een Nederlands gezin er na een tijdje achter dat de Belgische man die zij bij zich in huis hadden opgenomen een bekend crimineel was.⁵⁴ Het publiceren van deze en soortgelijke verhalen zorgde er wellicht voor dat mensen toch langer nadachten voordat zij een Belgische vluchteling in huis zouden nemen, of de Belgische vluchtelingen financieel zouden steunen.

Een ander probleem dat vanaf eind oktober 1914 in artikelen werd besproken is de grote kosten die de opvang van de Belgische vluchtelingen met zich mee bracht. Al in het begin van oktober had de Duitse bezetter laten weten dat de Belgische burgers veilig konden terugkeren naar België, maar velen wilden dit niet.⁵⁵ In *De Maasbode* werd geschreven: 'Nu heeft dit optreden [de overheid die geen druk zette op de Belgen om terug te keren] in een enkel blad een zachte critiek uitgelokt, in den vorm van een berekening, welke kosten het verblijf van al die Belgische ballingen in ons land wel met zich mee moeten brengen...'.⁵⁶ Vanaf eind oktober werden vergelijkbare artikelen gepubliceerd waarin geadviseerd werd de Belgen een zet in de rug richting België te geven, om de kosten te reduceren. Het onderhoud van de vluchtelingenkampen was erg duur en veel van de vluchtelingen konden niet meebetalen, omdat zij al hun bezittingen in Antwerpen hadden moeten achterlaten. Deze berichtgeving contrasteert met de eerder besproken artikelen waarin juist de positieve invloed onderstreept werd die de Belgische vluchtelingen op de (lokale) economie hadden. In

50 'Een noodkreet', *Bredasche Courant* (15 oktober 1914); 'Belgische vluchtelingen te Zwolle', *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant* (17 oktober 1914).

51 'De Belgische uitgewekenen.', *Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's Courant* (21 oktober 1914).

52 'De Belgische Vluchtelingen.', *Leeuwarder Courant* (4 februari 1915).

53 'Van den dag.', *Preanger-bode* (05 december 1914).

54 'Hoe de gevangenen uit Antwerpen kwamen.', *De Graafschap-Bode: Nieuws- en Advertentieblad* (16 oktober 1914).

55 Moeyes, *Buiten Schot*, 104-109.

56 'Een delicaat vraagstuk.', *De Maasbode* (23 oktober 1914).

verschillende kranten werden ook artikelen gepubliceerd waarin werd gesteld dat de Belgen oneerlijke arbeidskrachten waren, omdat zij al wilden werken voor brood en onderdak.⁵⁷ Dit zou tot hevige competitie op de arbeidsmarkt hebben geleid.

Er ontstonden ook problemen inzake de voedselvoorziening, doordat de oorlog de handel bemoeilijkte. Door heel Nederland ontstonden al snel voedseltekorten en verschillende producten konden nog maar beperkt gekocht worden. Toch ging een groot gedeelte van het eten naar de vluchtelingenkampen en andere plekken waar Belgische vluchtelingen verbleven. In de *Middelburgsche Courant* werd dit bekritiseerd: 'In een Nederlandsch arbeidersgezin, waar men aan de kinderen door de rantsoenering niet het brood kan geven, dat ze noodig hebben, is geen erkenning te verwachten van de redelijkheid om kinderen van andere naties nu ook te voeden.'⁵⁸ Er werd dan ook een politie-onderzoek ingesteld: 'bij een melkhandelaar alhier vond de politie een handkar geheel gevuld met heele brooden, welke aan genoemden handelaar door Belgische vluchtelingen werden verkocht'.⁵⁹ Een ander bericht dat negatieve reacties moet hebben opgeroepen is het bericht uit het Nieuwsblad van Friesland, waarin werd beschreven dat vluchtelingen die in Middelburg woonden, weigerden het bruine brood te eten, en dit vervolgens verstopten om meer wit brood te krijgen van de vluchtelingenhulp.⁶⁰ Met in het achterhoofd dat de armere mensen in Nederland op bonnen moesten leven, en nauwelijks te eten kregen, moeten dit soort situaties geïrriteerde reacties hebben opgeroepen.

Door het gebrek aan financiële en materiële spullen, ging een deel van de Belgen smokkelen over de Belgisch-Nederlandse grens.⁶¹ Nog afgezien van het feit dat de Nederlanders niet blij waren met de toegenomen criminaliteit, bracht dit ook de neutraliteit van Nederland in gevaar. Menig journalist suggereerde om hard op te treden tegen de smokkelaars en hen in de vluchtelingenkampen op te sluiten.⁶² Er waren ook veel negatieve reacties op de Belgen die in november 1914 rellen veroorzaakten in het geïnterneerdenkamp Zeist, waar zij hun uit verveling de confrontatie zochten met de Nederlandse soldaten die

57 'Binnenland.', *De Tijd: Godsdienstig-Staatkundig Dagblad* (2 december 1914).

58 'Nederland en de oorlog', *Middelburgsche Courant* (29 september 1917).

59 'Goedkope groenten en een oorlogswinstje', *Vlissingse Courant* (09 december 1914).

60 'Korte mededeelingen', *Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's courant* (20 februari 1915).

61 M. Abbenhuis, 'Als de oorlog aan de deur klopt. De aantrekkelijkheden, gevaren en mogelijkheden van neutraliteit aan de grenzen van Nederland, 1914-1918', in: M. Kraaijenstein en P. Schulten eds., *Wankel Evenwicht. Neutraal Nederland en de Eerste Wereldoorlog* (Soesterberg 2007) 32-61, aldaar 33, 42-56; 'Tegen het smokkelen aan de Belgische grens.', *Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's courant* (20 februari 1915).

62 'De korte arm der politie.', *Provinciale Geldersche en Nijmeegse Courant* (7 oktober 1915).

hen bewaakten. Verschillende geïnterneerde soldaten en Nederlandse soldaten zijn tijdens deze oproer omgekomen.⁶³ Een ander moment waarop de Belgische vluchtelingen problemen veroorzaakten was toen er in 1918 strooptochten rondom vluchtoord Uden plaatsvonden, waarmee de Belgen hoopten hun maaltijden aan te vullen en wellicht wat extra geld te verdienen.⁶⁴ Daarnaast schreven de kranten dat de Belgen een andere cultuur hadden waarin drinken en feesten een belangrijker rol speelde dan in Nederland, wat vaak tot onbegrip en minachtig leidde, maar ook allerlei overlast veroorzaakte.⁶⁵ Dit alles zal niet positief zijn ontvangen door Nederlanders die het idee hadden dat zij al zoveel moeite voor de vluchtelingen moesten doen.

Het laatste negatieve punt dat in de kranten naar voren komt met betrekking op de Belgische vluchtelingen, is de discussie over de annexatie van Zeeuws-Vlaanderen en Zuid-Limburg. De Belgen waren erg ongelukkig over de oorlog die zij nooit gewild hadden, en zij hadden ook ondersteuning van het Nederlandse leger verwacht toen zij door de Duitsers werden aangevallen.⁶⁶ Met de bombardementen op verschillende steden verloor België veel van haar rijkdom, en dus werd er bediscussieerd of zij na de oorlog gebieden van Nederland kon annexeren als vergoeding. De Belgische vluchtelingen die dit bediscussieerden moesten 'goed in de gaten worden gehouden'.⁶⁷

Kortom, er waren diverse factoren die aanleiding gaven tot negatieve reacties. Deze artikelen werden geschreven om een kritisch beeld tegenover de opvang van de Belgische vluchtelingen te creëren. In de volgende paragraaf wordt dieper ingegaan op de sympathiserende en kritische reacties van de kranten, maar dan vanuit een kwantitatief perspectief.

Een kwantitatieve analyse van de krantenartikelen

De kwalitatieve analyse van de krantenartikelen liet reeds zien dat de interesse in, en reacties op de vluchtelingen door de tijd heen verschilden. In grafiek 1 wordt dit ook zichtbaar in de aantallen krantenartikelen die over het onderwerp werden gepubliceerd. De grafiek toont de krantenartikelen die 'Belgische vluchtelingen' noemen in Delpher tijdens de Eerste Wereldoorlog in vergelijking met een schatting van het aantal vluchtelingen die op dat moment in het land waren.⁶⁸ Er verschenen in oktober 1914 ontzettend veel krantenartikelen

63 'Oproer in een interneeringskamp.', *Tilburgsche courant* (4 december 1914); 'Bij de geïnterneerde Belgen.', *Het volk: dagblad van de arbeiderspartij* (7 november 1914).

64 'Een ondankbare Belg', *Tilburgsche Courant* (10 augustus 1918).

65 'Rumoerig.', *De grondwet* (26 februari 1918).

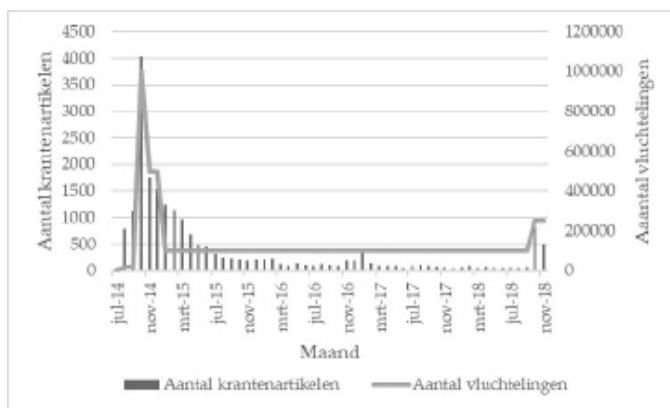
66 'Nog een stem uit de Belgische campagne.', *De Telegraaf* (19 december 1918).

67 'Gestook in Zeeuwsch-Vlaanderen', *Nieuwe Apeldoornse Courant* (23 september 1916).

68 De aantallen Belgische vluchtelingen zijn geschat op basis van de gelezen literatuur en opmerkingen uit gelezen krantenartikelen.

over dit onderwerp. Op dat moment kwamen de grootste aantallen Belgen naar Nederland als gevolg van de bombardering van Antwerpen. Vervolgens daalde de interesse in de vluchtelingen echter gestaag, en in de jaren 1916 en 1917 werd er nauwelijks over hen geschreven, ondanks dat er op dat moment nog zo'n honderdduizend vluchtelingen in kampen in Nederland leefden. Opvallend is dat er in 1918 weer meer aandacht kwam voor de Belgische vluchtelingen. Dit had vermoedelijk te maken met het feit dat op dat moment opnieuw in België gevochten werd waardoor er weer veel vluchtelingen in Nederland arriveerden. De aantallen krantenartikelen die werden geschreven en de aantallen vluchtelingen die in het land aanwezig waren liepen dus parallel.

Daarnaast volgde de algemene berichtgeving over de Belgische vluchtelingen ook het standaardpatroon van de *issue-attention* cyclus.⁶⁹ Studies over mediahypes laten zien dat sociale problemen vaak in één periode buitenproportioneel veel aandacht krijgen, waardoor de problemen vaak groter lijken dan ze zijn.⁷⁰ Deze eerste mediahype bepaalt vaak ook de toon van het debat.⁷¹ De snel dalende interesse duidt op de *hype-fatigue* die plaatsvindt nadat een onderwerp uitzonderlijk veel aandacht heeft gekregen.⁷²

Grafiek 1. Aantal krantenartikelen over de Belgische vluchtelingen vergeleken met het aantal vluchtelingen in Nederland.

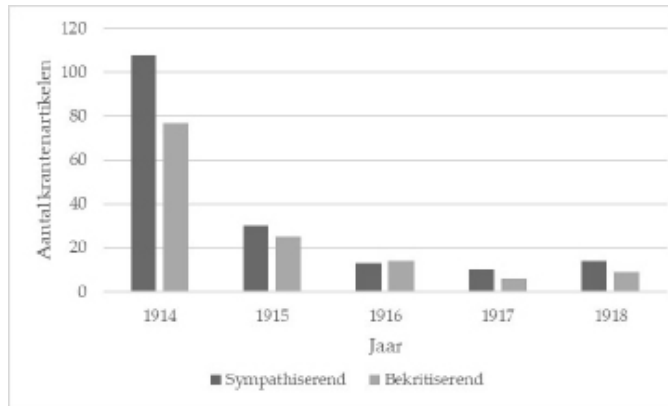

69 A. Waldherr, 'Emergence of News Waves: A Social Simulation Approach', *Journal of Communication* 64:5 (2014) 852-873, aldaar 853.

70 S. Geiss, 'The Dynamics of Media Attention to Issues: Towards Standardizing Measures, Dimensions, and Profiles' in: P. Vasterman ed., *From Media Hype to Twitter Storm: News Explosions and Their Impact on Issues, Crises, and Public Opinion* (Amsterdam 2018) 83-113, aldaar 109-110.

71 P.L.M. Vasterman, 'Media-Hype: Self-Reinforcing News Waves, Journalistic Standards and the Construction of Social Problems', *European Journal of Communication* 20:4 (2005) 508-530, aldaar 525-526.

72 A. Beyer en T.U. Figenschou, 'Media Hypes and Public Opinion: Human Interest Frames and Hype Fatigue' in: Vasterman ed., *From Media Hype to Twitter Storm*, 249-266, aldaar 259-260.

Grafiek 2. Sympathiserende en bekritiserende reacties op de Belgische vluchtelingen (N=306).

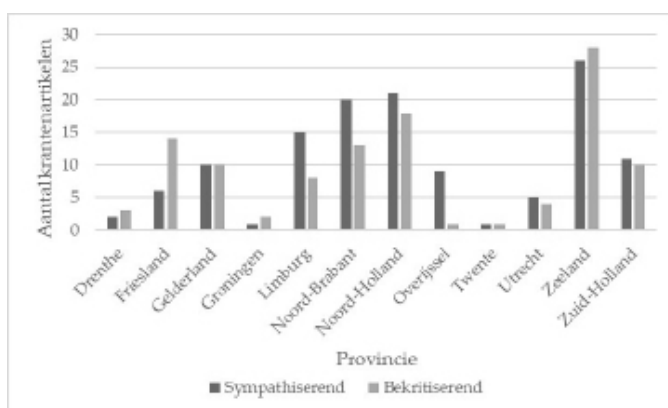
Niet alleen nam de aandacht voor het onderwerp af, maar ook de aard van de reacties op de vluchtelingen veranderden door de tijd heen, zoals De Roodt ook al suggereerde. Grafiek 2 laat de opiniërende krantenartikelen zien die voor dit onderzoek zijn geselecteerd. Zij vertoont dezelfde trend als de totale dataverzameling van artikelen over Belgische vluchtelingen in Delfher. In 1914 werden er veel meer opiniërende stukken geschreven over de Belgische vluchtelingen dan in de jaren daarna. Daarnaast laat de grafiek ook zien dat het aandeel bekritiserende artikelen na verloop van tijd groter werd en in 1916 zelfs de overhand kreeg. Vanaf 1917 waren de sympathiserende artikelen echter weer in de meerderheid. Over de hele Eerste Wereldoorlog gezien waren er uiteindelijk aanzienlijk meer sympathiserende dan bekritiserende artikelen.⁷³

Hoewel de meeste artikelen een sympathiserende houding tegenover de vluchtelingen aannamen, waren er grote opinieverschillen binnen het Nederlandse medialandschap. Grafiek 3 laat bijvoorbeeld zien welke opinie werd gedeeld over de Belgische vluchtelingen in de verschillende provincies van Nederland. Deze grafiek is gebaseerd op lokale en regionale kranten. De nationale kranten zijn dus buiten beschouwing gelaten. De grafiek toont een aantal opvallende punten. Ten eerste werd er in Limburg, Noord-Brabant, Noord-Holland en Zeeland uitzonderlijk veel geschreven over de vluchtelingen. Deze provincies vormen samen al bijna vijftig procent van de dataset. Dit is te verklaren door het feit dat Limburg, Noord-Brabant en Zeeland aan België grenzen en daardoor ontzettend veel vluchtelingen opvingen.⁷⁴ Opvallend genoeg lijkt dat in de huidige dataset alleen in Zeeland te leiden tot een merendeel van kriti-

73 Sympathiserend: N=175, bekritiserend: N=131.

74 M.P. Bossenbroek en J.B.C. Kruishoop, 'Hoofdstuk 3. De vlucht naar Nederland' in: Idem, *Vluchten voor de groote oorlog. Belgen in Nederland, 1914-1918* (Amsterdam 1988) 22-34, aldaar 22.

Grafiek 3. Verschillen in sympathiserende en bekritiserende reacties tussen provincies (N=239).

sche reacties. Zowel in Limburg als in Noord-Brabant werd er voornamelijk positief over de vluchtelingen bericht. Ook in Noord-Holland werd er veel over de vluchtelingen bericht en waren er ook veel negatieve reacties, ofschoon de sympathiserende berichten de overhand hadden. Dit kan gedeeltelijk verklaard worden door het grote aantal vluchtelingen dat in loodsen in Amsterdam werd opgevangen, waardoor de bewoners van Noord-Holland veel directer meekregen welke impact de opvang van zoveel vluchtelingen had.⁷⁵

De verschillen tussen de provincies zijn erg interessant. *Intergroup contact-theorie* suggereert dat er juist op plekken waar veel contact is positiever wordt gereageerd op migranten en vluchtelingen en daarvan lijkt in Limburg en Noord-Brabant sprake te zijn geweest.⁷⁶ Aan de andere kant is het ook logisch dat grensprovincies die met uitzonderlijk grote aantallen vluchtelingen geconfronteerd werden, ook veel directer met allerlei negatieve gevolgen van de komst van vluchtelingen te maken kregen. De vluchtelingen confronteerden daarnaast de bewoners met de nabijheid van de oorlog.⁷⁷ In Zeeland was die confrontatie misschien heftiger omdat Zeeuws-Vlaanderen betere verbindingen had met België dan met Nederland. Bovendien was Zeeland als geheel relatief dunbevolkt, waardoor de grote aantallen vluchtelingen mogelijk als een grotere bedreiging gezien werden. Het feit dat Zeeland overwegend protestants was, heeft misschien ook een rol gespeeld in de negatieve reacties van de Zeeuwse kranten op de komst van grote groepen (katholieke) Belgische vluchtelingen. Mogelijk speelde hier een proces van *othering*, terwijl in Noord-Brabant en Limburg juist op de gemeenschappelijke religieuze identiteit met de vluchtelingen werd gewezen.

75 'Belgische vluchtelingen.', *Het Centrum* (07-11-1914).

76 T.F. Pettigrew, 'Intergroup Contact Theory', *Annual Review Psychology* 49 (1998) 65-85, aldaar 68-69.

77 Abbenhuis, 'Als de oorlog aan de deur klopt', 33.

Grafiek 4 geeft de verdeling van de opiniërende artikelen weer naar de verspreidingsgebieden en ideologische stromingen van de kranten. Ten eerste laat de grafiek zien dat er voornamelijk in lokale bladen veel werd geschreven over de vluchtelingen. Het ging hierbij vaak om specifieke anekdotes die in een dorp of stad hadden plaatsgevonden, zoals de weigering van vluchtelingen om bruin brood te eten. Het merendeel van deze artikelen uitte echter een sympathiserende stem tegenover de vluchtelingen, wat suggereert dat de *intergroup contact*-theorie hier in werking is. Door de nabijheid van de vluchtelingen lijkt er ook meer interesse in, en sympathie voor de gevluchte Belgen te zijn geweest. Dit is niet het geval in de kranten met een regionaal verspreidingsgebied, aangezien in deze kranten de aantallen sympathiserende en kritische artikelen vrijwel gelijk opgingen. In de regionale kranten lijkt er dus wat kritischer naar de situatie te zijn gekeken. Daar staat tegenover dat er op nationaal niveau een grote hoeveelheid sympathiserende artikelen verscheen. Dit is te verklaren wanneer er wat specifiek wordt gekeken naar de ideologische achtergrond van deze nationale kranten in het rechter gedeelte van Grafiek 4.⁷⁸

Het eerste dat opvalt inzake de ideologische signatuur is dat er bijzonder veel over de Belgische vluchtelingen werd geschreven in de katholieke kranten, en dat deze artikelen voor het grootste gedeelte sympathiserend waren. Aangezien Noord-Brabant en Limburg beide katholieke provincies waren, is dit één van de verklaringen voor de sympathie die in deze provincies werd gevoeld tegenover de vluchtelingen. Tussen de katholieken in Nederland en België overheerste een broedergevoel waardoor zij de vluchtelingen te hulp wilden schieten.⁷⁹ Dit verklaart ook waarom er weinig artikelen over de Belgische vluchtelingen zijn gevonden in protestante bladen, en dat deze niet zo duidelijk één kant kozen. Van de Joodse, liberale en socialistische kranten is te weinig data verzameld om een uitgesproken positieve of negatieve opinie te onderscheiden.

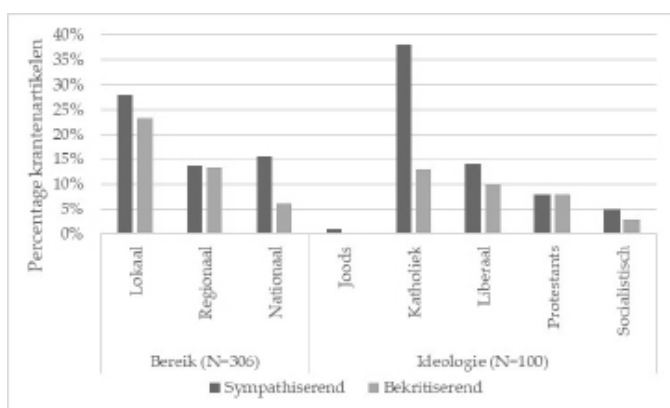
Onze kwantitatieve analyse laat zien dat de verbintenis tussen de katholieke Belgen en katholieke Nederlanders duidelijk sterk was, en dat de katholieke kranten erg hun best deden om de Belgen welkom te heten in het land. De verschillen tussen de ideologische stromingen werden dus vergroot tijdens de Eerste Wereldoorlog, wat uiteindelijk niet alleen leidde tot een sterkere verzuijing van de Nederlandse gedrukte media, maar van de samenleving als geheel.⁸⁰

78 De ideologische achtergronden van de kranten zijn gebaseerd op de kranten catalogus van de Koninklijke Bibliotheek. 'Krantencatalogus Koninklijke Bibliotheek', <https://www.kb.nl/bronnen-zoekwijzers/databanken-mede-gemaakt-door-de-kb/krantencatalogus-koninklijke-bibliotheek> (geraadpleegd op 11 januari 2021).

79 'Wat is er tegen gedaan?', *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad* (4 januari 1917).

80 Blom, 'Hoofdstuk VIII. Nederland sinds 1830', 413-415; F. Habers en T. van Oort, 'Breidel en stimulans. De impact van de Eerste Wereldoorlog op film en pers in België en Nederland', *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 19:1 (2016) 1-3.

Grafiek 4. Verschillen in sympathiserende en bekritiserende reacties tussen verspreidingsgebieden en ideologieën.

Conclusie & toekomst

In dit artikel is met behulp van Delpher onderzoek gedaan naar de krantenreacties op de miljoen Belgische vluchtelingen die in 1914 Nederland binnen zijn gekomen en waarvan een aanzienlijk deel tot in 1918 is gebleven. Ondanks het feit dat deze vluchtelingen honderd jaar geleden in Nederland zijn gearriveerd, zijn er ontzettend veel overeenkomsten tussen reacties op de Belgische vluchtelingen van toen en de meer recente vluchtelingenstromen uit het Midden-Oosten: "Onder de vluchtelingen bevinden zich criminelen die een gevaar zijn voor de samenleving."⁸¹, "We moeten eerst voor onze eigen armen zorgen."⁸², "Hoeveel kosten zal het verblijf van zoveel mensen met zich meebrengen?"⁸³. Al deze uitspraken die we in kranten van de Eerste Wereldoorlog tegenkwamen zijn in vergelijkbare vorm terug te vinden in de berichtgeving over de vluchtelingencrisis van 2015.⁸⁴

Dit is niet de enige overeenkomst die we zagen tussen de vluchtelingenstroom in 1914 en de vluchtelingenstroom honderd jaar later. De data in de huidige studie lieten een standaard patroon van mediahype en hype-fatigue zien. In oktober 1914 kwamen de vluchtelingen Nederland binnen en was er veel aandacht voor hen in de media, maar deze interesse zakte snel. In de jaren 1916 en 1917 werd er nauwelijks over de vluchtelingen geschreven, hoewel er nog zo'n honderdduizend in Nederland woonden en het conflict waarvoor zij

81 'De Belgische uitgewekenen.', *Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's Courant* (21 oktober 1914).

82 'Onze voeding en onze gasten.', *Middelburgsche Courant* (29 september 1917).

83 'Een delicaat vraagstuk.', *De Maasbode* (26 oktober 1918).

84 Zie bijvoorbeeld: 'Wat kosten asielzoekers nou?', *De Volkskrant* (26 september 2015); 'Grenzeloze solidariteit is voor Europe niet te dragen', fd. (26 september 2015).

waren gevlucht nog niet voorbij was. Ditzelfde patroon is te zien in de vluchtelingenstroom van 2015: na een eerste interessegolf raken de vluchtelingen in vergetelheid.⁸⁵

Een andere overeenkomst is het belang van de ideologische stroming van de krant voor de mening over sociale vraagstukken. Ondanks dat de Nederlandse samenleving tegenwoordig niet meer als verzuimd bestempeld wordt, is er een groeiende bezorgdheid over de zogenaamde *filter bubble*.⁸⁶ Dit wordt behandeld als een nieuw begrip, maar heeft bijna dezelfde karakteristieken als de Verzuiling. Lezers komen – vooral op sociale media – slechts in contact met nieuws en ideeën die al overeenkomen met hun eigen ideologische gedachtengoed. Zoals de katholieken in de huidige studie voornamelijk sympathiseren de artikelen te lezen kregen over de vluchtelingen, is er de mogelijkheid dat bepaalde nieuwssites en moderne kranten juist alleen maar negatieve berichtgeving delen over sociale vraagstukken met lezers die al een negatieve mening hebben over vluchtelingen. Hierdoor worden de meningen over deze vraagstukken scherp gevormd en constant bevestigd door de media, iets waar Van Dijk in zijn studie over minderheden in de jaren tachtig van de twintigste eeuw ook al voor waarschuwde.

Een laatste overeenkomst is het belang van de religie van vluchtelingen. In de vluchtelingen crisis van 2015 werd de voorkeur gegeven aan de opvang van christelijke vluchtelingen, terwijl er meer weerstand bestond tegen de opvang van islamitische vluchtelingen.⁸⁷ Ook tijdens de Eerste Wereldoorlog was religie van groot belang. Uit de kwantitatieve analyse komt naar voren dat er in het protestantse Zeeland kritisch werd gereageerd op de overwegend katholieke vluchtelingen, terwijl zij in de katholieke provincies Limburg en Noord-Brabant met open armen ontvangen werden. De verbintenis van religie speelde dus ook honderd jaar geleden een belangrijke rol.

Er zijn echter ook opvallende verschillen in de reacties op de Belgische

85 R. De Cock, E. Sundin en V. Mistiaen, 'The Refugee Situation as Portrayed in News Media: A Content Analysis of Belgian and Swedish Newspapers' in: L. d'Haenens, W. Joris en F. Heinderyckx eds., *Images of Immigrants and Refugees in Western Europe: Media Representations, Public Opinion and Refugees' Experiences* (Leuven 2019) 39-56, aldaar 49.

86 A. Bruns, 'Filter bubble', *Internet Policy Review* 8:4 (2019) 1-14, aldaar 2-3; S. Mertens, L. d'Haenens en R. De Cock, 'Online News Consumption and Public Sentiment toward Refugees: Is there a Filter Bubble at Play? Belgium, France, the Netherlands and Sweden: A Comparison' in: d'Haenens e.a. eds. *Images of Immigrants and Refugees in Western Europe*, 141-157, aldaar 141.

87 P. Puschmann e.a., 'Migration and Integration policy in Europe: Comparing Belgium and Sweden' in: d'Haenens e.a. eds., *Images of Immigrants and Refugees in Western Europe*, 21-36, aldaar 27; R. I. Giglou e.a., 'Understanding the Role of Social Media on the Road to Social Inclusion: The Case of Syrian Refugees in Belgium' in: P. Tsatsou ed., *Vulnerable People and Digital Inclusion: Theoretical and Applied Perspectives* (London expected 2021).

vluchtelingen en reacties op de vluchtelingenstroom die in 2015 piekte. Het voornaamste verschil zit in het feit dat de toon van het debat tijdens de Eerste Wereldoorlog overwegend sympathiserend was. Ondanks het feit dat vluchtelingen ook in deze periode economische en sociale problemen veroorzaakten, werd er in de media voornamelijk geschreven over de plicht van Nederlanders om de vluchtelingen te helpen. Dit staat in scherp contrast met de reacties op de vluchtelingen in 2015. Alleen al het feit dat het in 2015 als een crisis werd bestempeld laat zien hoe er in de media over de vluchtelingen werd gedacht, en welk beeld dit opleverde in de samenleving.⁸⁸

Een ander verschil is de opvang van de vluchtelingen. Waar de opvang in de Eerste Wereldoorlog voornamelijk lokaal door steuncomités werd georganiseerd, wordt de opvang van vluchtelingen tegenwoordig nationaal georganiseerd.⁸⁹ Deze regeling zorgt ervoor dat de vluchtelingen over verschillende provincies verdeeld worden. Hierdoor is er geen verhoogde druk op specifieke provincies, en zullen niet een aantal provincies bijna de hele opvang van de vluchtelingen voor hun rekening moeten nemen, zoals tijdens de Eerste Wereldoorlog wel het geval was in Limburg, Noord-Brabant en Zeeland. Als gevolg daarvan zullen de reacties op vluchtelingen in de verschillende provincies wellicht ook een stuk minder uiteenlopen.

Ten slotte is er nog een laatste verschil. Waar de lokale bladen tijdens de Eerste Wereldoorlog nog van groot belang waren, is het belang van deze kranten tegenwoordig enorm afgenomen. De *Vlissingse Courant* bestaat bijvoorbeeld niet meer.⁹⁰ Tegenwoordig zijn er voornamelijk regionale en nationale kranten. Hierdoor zullen de zeer lokale verhalen wellicht vaker verloren gaan, en zal er in kranten minder directe invloed te zien zijn van de *intergroup contact*-theorie.

Het onderzoek roept ook nieuwe vragen op. Welke onderwerpen veroorzaakten de meeste discussies over de vluchtelingen? Hoe ontwikkelde de meningen zich in 1914, en is er hier misschien al een trend te zien als we specifiek naar de maanden kijken? Had de creatie van vluchtelingenkampen in bepaalde gebieden effect op de meningen tegenover vluchtelingen? Zijn de religieuze verschillen ook zichtbaar in de verschillende krantenartikelen die werden gepubliceerd? Daarnaast is de tweedeling in sympathiserend en bekritiserend, hoewel interessant, ook erg beperkend, en gebruiken de meeste studies een uitgebreidere variatie aan (sub)frames, die ook voor deze casus bestudeerd kunnen worden.

88 L. Chouliaraki en T. Stolic, 'Rethinking Media Responsibility in the Refugee 'Crisis': A Visual Typology of European News', *Media, Culture and Society* 39:8 (2017) 1162-1177, aldaar 1166-1168.

89 De wetgeving die in 2020 is ingegaan lijkt meer te gaan verwachten van lokale steun en opvang, dus dit gaat veranderen in de komende jaren.

90 *Vlissingse Courant*, <http://www.vlissingsecourant.nl/> (geraadpleegd op 27 januari 2021).

Hier zit dan ook de toekomst van dit project. Met behulp van een computerprogramma zijn ondertussen alle krantenartikelen die in deze periode Belgische vluchtelingen noemen verzameld uit Delpher, en zijn alle korte artikelen direct buiten beschouwing gelaten. Deze 2.700 artikelen zullen geanalyseerd worden met behulp van de framing analyse van Schrover en Walaardt, die focust op berichtgeving over migranten en vluchtelingen. Schrover en Walaardt onderscheiden in hun studie over Hongaarse vluchtelingen in het Nederland van de jaren zestig van de twintigste eeuw vijf frames: verantwoordelijkheid en legaliteit, economisch, humanitair, moraal en conflict/gevaar.⁹¹ Op basis van deze vijf frames zullen we een nauwkeuriger en completer beeld kunnen geven van de verschillende meningen over de Belgische vluchtelingen in Nederland. Door multivariate analyses uit te voeren op een groter dataset kunnen we uiteindelijk ook testen of de gevonden verschillen door de tijd en tussen provincies, verspreidingsgebieden en ideologieën van kranten daadwerkelijk significant waren.

Uit de eerste fase van dit onderzoek blijkt tot nog toe dat het humanitaire frame het meest gebruikt werd, wat laat zien dat de sympathiserende toon uit het huidige onderzoek ook in een grotere dataset teruggevonden zal worden. Ofschoon ook in de berichtgeving over de vluchtelingencrisis van 1914-1918 culturele verschillen en negatieve economische gevolgen aan de orde kwamen, was de toon in de Nederlandse berichtgeving overwegend sympathiserend en zegevierde uiteindelijk de gastvrijheid. In tegenstelling tot vandaag de dag werden alle vluchtelingen uit 'de karavaan van wee en wanhoop' zonder meer opgevangen!

91 M. Schrover en T. Walaardt, 'The Influence of the Media on Policies in Practice: Hungarian Refugee Resettlement in the Netherlands in 1956', *Journal of Migration History* 3:1 (2017) 22-53, aldaar 28.

